

ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Στὴ νεώτερη φιλολογία μας δὲ βλέπω ἄλλον ποιητὴ τόσης σημασίας σὰν τοῦ Κρυστάλλη καὶ ὁμως μὲ τόσο στενὸν κύκλο ἐμπνευσης, μὲ τόσο περιορισμένον κόσμον τέχνης καὶ τόσο ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη ζωῆς. Κύκλος τῆς ἐμπνευστῆς του εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, κόσμος του ἡ ἀγροτικὴ ζωὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς στάνης, ἀντίληψη τῆς ζωῆς ἡ εἰδυλλιακὴ, τὸ πολὺ ἐλεγειακὴ, κύριος χαρακτήρας τῆς τέχνης του ὁ περιγραφικὸς, ἓνα στοιχεῖο δηλαδὴ ἀντιποιητικὸ στὴν αὐστηρὴ ἔννοια τῆς ποίησης, ποιητικὸ του μέσο ἡ ἀπομίμηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, μοναδικὸς ρυθμὸς του ὁ ρυθμὸς τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, μ' ἓνα λόγο τὸ πῶς ἀπλοῖκὸ καὶ πῶς πρωτόγονο φαινόμενο ποιητῇ. Καὶ ὁμως χάρις σ' αὐτὸ του τὸ πρωτόγονο καὶ χάρις στὴν ἰκανότητά του νὰ νυφῶναι τὸ στενὸ του κόσμον σὲ ζωντανὴ ποιητικὴ δημιουργία, ὁ ποιητὴς αὐτὸς μένει μοναδικὸς στὴ νέα μας ποίηση καὶ ἀκόμα μὲ τὴν ἐνέργεια ἐνὸς καθαρὰ ἀνθρώπινου συμπαθητικοῦ στοιχείου κ' ἐνὸς ἔντονου, θερμοῦ προσωπικοῦ αἰσθήματος καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα μὲ τὴ γνησιότητα τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ, τὸ ἔργον του μᾶς δίνει συγκινήσεις ξεχωριστές, ἀπὸ τίς βαθύτερες καὶ δυνατώτερες μέσα στὶς λίγες ποὺ δίδονται στὴ νέα μας γλῶσσα. Καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραγνωριστοῦν ἀλήθεια τὰ στοιχεῖα αὐτὰ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ φήσῃ ψυχρὸ ἓνα νεωτεριστικὸ αἶσθημα ἢ ποίηση τοῦ Κρυστάλλη, ἢ γιὰ νὰ λάβῃ πραγματικὴ ὑπόστασιν μιὰ γνώμη πὼς τὸ ἔργον τοῦ τραγουδιστῇ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης κινεῖται μόνο μέσα στὰ σύνορα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῆς ποίησης τοῦ Βαλαωρίτη καὶ δὲν ξεβγαίνει πέρα ἀπὸ τὴν τυφλὴ μίμηση καὶ τὴν ἀνάπλαση τῶν προτύπων του.

Κι ἀλήθεια ἡ ἐπίδρασις τῆς ρομαντικῆς φράσης, τῆς ἔμφασης, τοῦ στόμφου τοῦ Βαλαωρίτη εἶν' ἓνα βάρος, ποῦ ὁ τραγουδιστῇ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης σπάνια τὸ ἀπολυτρώνεται ὁλότελα, ἀκόμα καὶ στὶς κατοπινὰς ὥριμότερες στιγμὰς του. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὁμως εἶταν μοιραία καὶ ἀναπόφευχτη γιὰ ἓναν ποιητὴ γεννημένον καὶ μεγαλωμένον στὸ ἔδαφος ποῦ γέννησε κ' ἔθρεψε καὶ τὸ ἀρματολικὸ ὄνειρον τῶν Μνημόσυνων. Μολονότι κάποιες ἐρωτικοεἰδυλλιακὰς καθαρολόγες μίμησες τῶν Παράσχων καὶ τοῦ Ζαλοκώστα προδίδουν περισσότερον τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξιν, ὁμως ὁ καθ' αὐτὸ κύκλος τῶν πρώτων ποιητικῶν συγκινήσεων τοῦ Κρυστάλλη στὰ παιδικὰ στιχορρηγήματα, ποῦ γεμίζουν τὸν πρῶτον τόμον τῆς νέας ἔκδοσης τῶν ἔργων του*, εἶναι τὰ Γιάννινα, τ' Ἀγραφα, τὸ Σοῦλι, ὁ Ἀλῆς, ὁ Κατσαντώνης κ' οἱ ἄλλοι ἀρματολοὶ καὶ ἀγωνιστὲς τῆς ἐπανάστασης. Μ' ἓνα τέτοιο ἀναμείσθημα τῆς ἡρωϊκῆς παράδοσης καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, τὸν Καλόγηρον τῆς Κλεισοῦρας τοῦ Μεσολογγίου, κάνει τὴν πρῶτην ποιητικὴν του παρουσίαν στὴν πρωτεύουσα τοῦ ἔθνους, ὅπου κατεβαίνει ὁ νέος ἡπειρώτης ποιητὴς κυνηγημένος ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καθὼς λέγεται, ἐξ αἰτίας τῶν πατριωτικῶν του στιχορρηγμάτων. Ἐδῶ ποῦ ἔρχεται ὁμως βρίσκει ἀλλαγμένα τὰ ποιητικὰ ἰδανικά. Τὰ Εἰδύλλια τοῦ

* Κ. Κρυστάλλη Ἔργα, ποιήματα - πεζά. 2 Τόμοι. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδότης Ἰ. Δ. Κόλλαρως, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» 1912.

Δροσίνη ἔχουνε φανεῖ, ὁ Παλαμᾶς πολεμᾷ νᾶνοῖξει νέες πύλες στὸν ποιητικὸν ὀρίζοντα, ὁ Μητσάκης ξετυλίγει τὴ νατουραλιστικὴ του ὁρμή, ὁ Καρχαβίτσας βάζει ζωντανότερες βάσεις στὸ νεοελληνικὸ διήγημα, ὁ Ψυχάρης ἔχει ἐπαναστατήσῃ τὴ γλωσσικὴ συνείδηση καὶ γενικὰ μιὰ θετικότερη, πρὸ πραγματιστικὴ διάθεση ἀρχίζει νὰ ξετοπίζει ἀπὸ τὶς ψυχὰς τὴ ρομαντικὴ χίμαιρα, τὸ δημοτικὸ τραγούδι σπουδάζεται οὐσιαστικότερα κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, καὶ κείνο, πού παραδίνεται στὴ νέα ποίηση ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ τελευταίου, εἶναι περισσότερο ὁ ρυθμός, ἡ πρόθεση καὶ ἡ γλώσσα.

Με τὸν καινούριον αὐτὸν κόσμον δὲν ἀργεῖ νὰ ταιριαστῇ ὁ νεόφερτος ποιητής, δὲν ἀργεῖ νᾶρθῃ στὴ συνείδηση ὅχι μόνον πὼς τὸ καθαντὸ φυσικὸ του δὲν εἶναι τὸ ἡρωϊκόν, ἀλλὰ καὶ πὼς ἡ καθαντὸ ζωὴ καὶ τοῦ κόσμου, πού ἔφερε μέσα του ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἑπείρου, δὲν εἶναι πιά ἡ ἡρωϊκὴ παράδοση. Καὶ στὴν πρώτη τώρα σοβαρῇ ποιητικῇ δοκιμῇ του, στ' Ἀγροτικά, πού στὸν ποιητικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1890 νικηθῆκε ἀπὸ τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀπὸ τὰ Ἐρεῖπια τοῦ Πολέμη, κρατεῖ καὶ κείνος, πρὸ πολὺ παρὰ κάθε ἄλλος βέβαια, ὥστόσο μόνον τὴ γλώσσα, τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ φραστικὸν τόνο τοῦ ποιητῆ τοῦ Διάκου.

Ψηλὰ στὸ Νεραϊδόρρεμμα πού ἀπὸ τὸ βράχο ἀπάνου
Πέφτει ἀφρισμένο τὸ νερὸ καὶ σκούζει καὶ βογγάει
Καὶ φκιάνει λίμνη καὶ γιὰλό, καὶ θεωιωμένο ἐκεῖθε
Πηδάει ταῖς πέτραις σὰν στοιχεῖο καὶ χάνεται στὰ πεῦκα,
Ἐκεῖ ὁ Γιαννούλας φύλαγε μιὰ νύχτα μὲ φεγγάρι,
Νὰ ῥθοῦν τὰ ἄλφια ᾧ τὸ νερὸ νὰ λαφοκνηγήσῃ.

Στὸν οὐρανὸ μεσάνυχτα δείχνει ὁ Σταυρὸς κ' ἡ Πούλια.

Φυλάει αὐτὸς ἀκοίμητος.

Πότε γλυκοκυντάζει

Ψηλὰ τ' ἀστέρια τ' οὐρανοῦ, πότε κατὰ τὸ ρέμμα,
Ποῦ μέσ' ᾧ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ σὰν νᾶν' ἀσήμι ἀστράφτει,
Κ' εἰς κάθε φύλλο ἀπὸ δεντρὶ καὶ χόρτο ποῦ κουνιέται
Γυρίζει τὸ τουφέκι του, στηλώνει τὴ ματιὰ του...
Κι' οὐδ' ἓνα ἄλφι ἐφάνηκε, οὐδὲ κἂν' ἄλλο ἀγρίμι,
Ἀπ' τὴ σπηλιὰ π' ἀνοίγεται παρέχει ἀπὸ τὸ ρέμμα,
Ξανθαῖς Νεράϊδες καὶ Ξωθιαῖς αὐτὴν τὴν ὥρα βγαίνουν.
Λοῦζουνε τᾶσπρα τοὺς κορμιά στὸ ρέμμα τὸ καθάριο,
Κι' ἀπ' τὴν πολλὴ τὴν ὡμορφιά κι' ἀπ' τὴ μοσχοβολιά τοὺς
Μοσχοβολάει τὸ νερὸ καὶ λάμπει ὁ τόπος γύρα.
Ἀπλώνουν τὰ μαντήλια τοὺς σταῖς πέτραις νὰ στεγνώσουν,
Καὶ στὸ σιαδάκι σταίνουνε χορὸ καὶ τραγουδᾷ.

Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου τραγουδιοῦ τῶν Ἀγροτικῶν. Ἡ ἔμπνευση τοῦ ποιητῆ τοὺς ἔχει παραιτήσῃ τὸν κόσμον τοῦ τεχνικοῦ προτύπου του καὶ κατεβαίνει σὲ χαμηλότερο ἔδαφος, μπαίνει σὲ κόσμον πρὸ ἥρεμο, σὲ πρὸ ἡμερὴ ζωῆ. Εἶναι ὁ κύκλος πού πρωτοανοίχτηκε στὴν

ποίησή μας με τὰ Εἰδυλλιαῖα τοῦ Δροσίνῃ, ὁ κόσμος τῆς λαϊκῆς παράδοσης, τοῦ μύθου, καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀγρῶν καὶ τοῦ χωριοῦ, ἡ ζωὴ αὐτὴ ὅμως ἰδωμένη μετὰ τὸν πρωτόγονο τρόπο τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ, περιτριγυρισμένη ἀκόμα μετὰ μιὰ φανταστικὴ ἄχνα, μετὰ πάντα χιμαίρικὴ διάθεσις, καθὼς ἐκείνη ποὺ σκεπάζει τὴν ἀρματωλικὴνποίησιν τοῦ Βαλαωρίτη. Ἔτσι, κοντὰ στὸ ἄπλερο ἀκόμα τῆς τεχνικῆς μορφῆς τῆς, ἐκεῖνο ποὺ λείπει ἀπὸ τὴνποίησιν τῶν Ἀγροτικῶν εἶναι ἡ πνοὴ καὶ ἡ γνήσια δροσιὰ τοῦ ζωντανοῦ. Μὲ ὅλο τὸ ζωντανὸ τῆς γλώσσας καὶ τῆς ζωερῆς αἰσθησῆς τῆς φύσεως τὰ τραγούδια αὐτὰ δὲν εἶναι ἀκόμα καθαρὸ τραγούδι. Εἶναι εἰδυλλιακὴ διάχυσις, λαογραφία, σχῆμα. Οἱ παράδοσες καὶ οἱ μῦθοι δὲν ξαναπλάθονται ποιητικὰ, τὸ δημοτικὸ τραγούδι πλατυάζεται, φαίνεται ὁ ποιητὴς ποὺ δοκιμάζει τὸ νέο κόσμον του, ψηλαφᾷ τὸ ὕλικόν του, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἐκεῖ μέσα τὸν ἀτομισμόν του, χωρὶς νὰ κατορθῶναι νὰ συλλάβει τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ λαϊκοῦ σκοποῦ, ποὺ κυνηγᾷ.

Γιὰ νὰ τὰ βρεῖ αὐτὰ ὁ ποιητὴς χρειάζοτανε νὰ φτάσει στὴν τεχνικὴ ὀριμότητα τοῦ Τραγουδιστῆ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης, τῆς κατοπινῆς καὶ τελευταίας ποιητικῆς συλλογῆς του. Ὅχι πὼς ὑποχωρεῖ σὲ αὐτὴ τὸ περιγραφικὸ στοιχεῖο. Ἀπεναντίας ξεδιπλώνεται περισσότερο τώρα καὶ γίνεται σχεδὸν ὁ μόνος καλλιτεχνικὸς σκοπός. Μὰ ἐκεῖνο ποὺ ὑψώνει τὴν τέχνην τοῦ Κρυστάλλῃ ἐδῶ εἶναι ὁ ποιητικὸς πραγματισμός. Ἡ εἰδυλλιακὴ βουκολικὴ ζωὴ, ποὺ τραγουδιέται δῶ, δὲν εἶναι πιά μιὰ ἀνάπλασις ποιητικῶν ἀναμνήσεων, εἶναι ἡ πραγματικὴ βουκολικὴ, χωριάτικὴ ζωὴ, εἶναι αὐτούσιος ὁ κόσμος ποὺ ἔφερε μέσα στὴν ψυχὴν τοῦ ὁ ποιητῆς ἀπὸ τὰ πατρικὰ βουνά, καὶ τώρα μετὰ τὴ συνειδησιν, ποὺ παίρνει ἡ τέχνην του, ξυπνᾷ ὀλοζώντανος μέσα στὴν προσωπικὴν του θύμωσιν καὶ ἡ πλαστικὴ δύναμις τοῦ ποιητῆ τοῦ δίνει μιὰ καθαρὴν ποιητικὴν μορφήν. Ἡποίησις τοῦ Κρυστάλλῃ δὲν εἶναι τώρα μίμησις τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι μιὰ ἀτομικὴ δημιουργία, μιὰ ποιητικὴ παράστασις ἐνὸς κόσμου ὁμοίου μετὰ τὸν κόσμον τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, μιὰ παραπέρα ποιητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἴδιου κόσμου ἀπάνω στὸ σκοπὸν τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ πρωτόγονη δροσιὰ τῆς ποίησης τῶν τραγουδιῶν τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης δὲν εἶναι κλεμένη ἢ δανεισμένη ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς δημοτικῆς μούσας, μὰ εἶναι ἡ γνήσια δροσιὰ ἐνὸς νεοῦ ποὺ πηδᾷ ἀπὸ τὴν ἴδιαν πηγὴν τοῦ λαϊκοῦ σκοποῦ, εἶναι τὸ αὐτόρμητον ποιητικὸν ἀνάβρυσμα μιᾶς πρωτόγονης χωριάτικης, τσοπάνικης ψυχῆς.

Γι' αὐτὸ καὶ στὸν Κρυστάλλῃ, τὸν ὄριμον κατοπινὸ Κρυστάλλῃ, σπάνια εἶναι κατιτίς τὸ ζητημένο, τὸ τορνεμένο τεχνητὰ, τὸ ἐπιτιγδες βαλμένο ἀπὸ τὴ λέξι ὡς τὴν ἔκφρασιν ἀπὸ τὴν οὐσίαν ὡς τὴν μορφήν. Καὶ ἡ ἀτέλειά του ἀκόμα κάποτε μοιάζει μετὰ τὴν ἀπλοϊκὴν ἀτέλειαν τῆς μούσας τοῦ λαοῦ, καὶ μόνο ἡ ἀνάμνησις τῆς ἔμφρασις τοῦ Βαλαωρίτη θολῶναι συχνὰ τὸ γὰρ-γαρὸ δημοτικὸν σκοπὸν. Μὰ καὶ συχνὰ ἡ πρὸ πρωτόγονη αἰσθησις ἀνεβάζει τὸ μαθητὴν σὲ ἀνώτερον καλλιτεχνικὸ ὕψος, χάριν στὸν αὐτόρμητον ποιητικὸν πραγματισμόν καὶ στὴν πρὸ ἀπεριττὴν παράστασιν τοῦ ζωντανότερου συγκαιρινοῦ τοῦ κόσμου. Ἀκόμα, στοιχεῖα μονωμένα, λέξεις, ἔκφρασεις παρμένες εἴτε ἴσως ἀπὸ τὸ πρότυπον εἴτε κατὰ τὸν τρόπον τοῦ προτύπου αὐτοῦ, ἐνεργοῦν δῶ πρὸ φυσικὰ καὶ ἀξήγητα παρὸς ἐκεῖ. Καὶ ὁ λόγος εἶναι ἡ στενότερη συνάφεια τοῦ Κρυστάλλῃ μετὰ τὸ συγκαιρινὸν ποιητικὸν τοῦ κόσμου, ἡ

πὸ αὐτόματη αἴσθησι καὶ γνῶσι τῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς, τῆς γλώσσας τοῦ ποιητικοῦ τοῦ κύκλου καὶ τέλος τὸ φυσικότερο συνταίριασμά του στὸ ὕφος καὶ στὴν οὐσία τοῦ δημοτικοῦ σκοποῦ.

Πίσω ἀπὸ μακρινὲς κορφὰς ὁ ἥλιος βασιλεύει
Καὶ τ' οὐρανοῦ τὰ σύνορα χίλιες βαφὲς ἀλλάζουν,
Πράσινες, κόκκινες, ξανθές, ὀλόχρυσες, γαλάζες,
Κι' ἀνάμεσά τους σκάει λαμπρὸς λαμπρὸς ὁ Ἀποσπερίτης.
Τὴν πύρρην τοῦ καλοκαιριοῦ τὴν σβυεῖ γλυκὸ ἀγεράκι
Ποῦ κατεβάζουν τὰ βουνά, ποῦ φέρνουν τ' ἀκρογιάλια.
Ἀνάγια τὰ κλωνάρια του κουνάει ὁ γέρω πεῦκος
Καὶ πίνει καὶ ρουφάει δροσιὰ κι' ἀχολογáει καὶ τρίζει,
Ἡ βρύση ἡ χορταρόστρωτη δροσίζει τὰ λουλούδια
Καὶ μ' ἄλαφρὸ μουρμουρητὸ γλυκὰ τὰ νανουρίζει,
Θολώνει πέρα ἡ θάλασσα, τὰ ριζοβούνια ἰσκιώνουν,
Τὰ ξάλογγα μαυρολογοῦν, σκῶβουν τὰ φρύδια οἱ βράχοι
Κ' οἱ κάμποι γύρου οἱ ἄπλωτοὶ πράσινο πέλαο μοιάζουν.

Ἀπ' ὅξω, ἀπὸ τὰ ὀργώματα, γυρνοῦνε οἱ ξευγολάτες,
Ἥλιοκαμμένοι, ξέκοπτοι, βουβοί, ἀποκαρωμένοι,
Μὲ τοὺς ξυγούς, μὲ τὰ βαριά τ' ἀλέτρια φορτωμένοι
Καὶ σαλαγοῦν ἀπὸ μπροστὰ τὰ δυὸ καματερά τους,
Τραὰ στεφανοκέρατα, κοιλάτα, τραχηλάτα,
«Ὁὦ ! », φωνάζοντας, «Ὁὦ ! Μελισσηνέ, Δαμπίρη !»
Κι' ἀργὰ τὰ βόδια περπατοῦν καὶ ποῦ καὶ ποῦ μουγγρίζουν,
Γυρνοῦν ἀπὸ τὰ ἔργα τους ἡ λιγερές, γυρνοῦνε
Μὲ τὰ χαλίκια ἀχ' τὴ λογγιά, μὲ τὰ σκουτιὰ ἀχ' τὸ πλύμα,
Μὲ τὶς πλατιές τους τὶς ποδιές σφογγίζοντας τὸν ἴδρω.
Καὶ σ' ὅποιο δέντρο κι' ἂν σταθοῦν, σ' ὅποιο κουντρί ἀκουμπήσουν,
Εἰς τὸ μουρμουρεῖ τοῦ νεροῦ, εἰς τὴν θωριά τοῦ βράχου
Γλυκὸν γλυκὸ καὶ πρόσχαρον χαιρετισμὸ ξανοίγουν :
— «Γεῖα καὶ χαρὰ 'ς τὸν κόσμον μας, 'ς τὸν ὠμορφὸ μας κόσμον !»

Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος ποῦ ξετυλίγεται παραπέρα, ξεδιπλώνεται πλατύτερα τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι στὴν εἰδυλλιακὴ τέχνη τοῦ Κρυστάλλη, εἰκονίζοντας τὴ γαλήνη τῆς χωριάτικης ζωῆς, τραγουδώντας τὶς βραδινὲς ἤσυχες ὥρες, τὶς γραφικὲς στιγμὲς τοῦ τρυγόνου, τὶς λᾶχιάρες τῆς χωριατοπούλας, γιὰ νὰ φτάσει στὸ ἀμίμητο ἀριστούργημα μιᾶς ζωγραφιάς σὰν τὸ κέντημα τοῦ μαντηλιοῦ, θὰ ἔλεγα καὶ σ' ἓν' ἄλλο σὰν τὸ γεφύρι τοῦ Μανώλη, ἂν κάποιες ἀτεχνίες καὶ κοινοτοπίες δὲ συγχύζανε δῶ τὴν πολλὴ ἀπλότητα καὶ τὴν ἀπέριττη τραγικότητά του.

Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ὁ Κρυστάλλης φανερώνει περισσότερο τὴν πλαστικὴν του δύναμιν καὶ ἀνοίγεται σὲ μεγαλήτερη πρωτοτυπία, εἶναι τὰ Τραγοῦδια τῆς στάνης. Ὁ ἡπειρώτικος βουκολικὸς κόσμος εἶναι ὁ πιὸ ἄμεσα ἰδωμένος ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ὁ ζωντανότερος παρασημένιος μέσα στὸ ἔργο του. Καὶ δῶ ἡ ζωγραφία στιγμῶν ἀπὸ τὴν τσοπάνικὴν ζωὴν καὶ κάποιες ἀνάπλασες τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ μαζί μὲ θύμησης ἀρχαίων εἰδυλλίων, ἂν κίόλα δὲ γελιοῦμαι στὴ μορφὴ ποῦ τὰ μετάφερε στὴ νέα μας γλώσσα ὁ Δροσίνης. Τίποτε πιὸ

σφαλτὸ ἂν ἀνάπλασες σὰν τὸ Σκάνιο ἢ τὸ Ἑλα βοσκούλα ἔλα ὁδη—
γούσανε στὴ γνώμη πὼς τὸ εἰδύλλιο τοῦ Κρυστάλλη εἶναι ἀπλὴ ἀπήχηση
τοῦ παλαιοῦ. Βέβαια ὁ Κρυστάλλης δὲν ἀνακάλυψε τὸ εἰδύλλιο, βέβαια ἡ ποι-
ητικὴ αἴσθηση τοῦ τραγουδιστῆ τῆς στάνης δὲ διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν αἴ-
σθηση τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ. Ὅμως τὴ γνησιότερη ρωμαϊκὴ αἴσθηση, τὴ τε-
λειότητα δημοτικῆς μορφῆς καὶ φράσης σὰν τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ!

Τὸν πιστικὸ τὸ Ζαχαριὰ ρωτοῦν οἱ σύντροφοί του.

- Τ' ἔχουν τὰ χεῖλια σου, Ζαχιά, κ' εἶνε βαθιὰ βαμένα;
- Μὴν ἔφαες χαμοκέρασα, μὴν ἔφαες βάτου μοῦρα,
- Μὴν τᾶβαψες μὲ τὴ βαφὴ ποῦ βάφεις καὶ τ' ἄρνιά σου;
- Οὐδ' ἀπὸ χαμοκέρασα, οὐδ' ἀπὸ μοῦρα ἐβάψαν,
- Οὐδ' ἀπὸ κείνην τὴ βαφὴ ποῦ βάφω καὶ τ' ἄρνιά μου.
- Ἀκοῦστε με, μωρὲ παιδιά, νὰ οὔς τὸ μολογήσω.

Ἵστους ἴσκιους καὶ Ἵτους ἔλατους κούρενα τὴν κοπὴ μου
Καὶ τὰ μαλλιά ἦταν κόκκινα καὶ βάψαν τὰ ψαλίδια.
Νὰ τὴν βοσκῇσω Ἵς τὰ χλωρὰ τὰ ριζοβούνια βγαῖνω
Καὶ τὰ χορτάρια κόκκινα ταῦρα κι' αὐτὰ βαμένα.
Κατέβηκα Ἵτὸν ποταμὸ νὰ τὴν περιποτίσω
Κ' εὔρα καὶ τὰ νερά θολὰ καὶ κόκκινα βαμένα.
Παίρνω τὴν ἀκροποταμιὰ καὶ φτάνω Ἵς ἀκροβοῦνι,
Ἐκεῖ ὅπου βγαίνει τὸ νερὸ κι' ὅπου ἔνε ὁ καταγὸς του,
Κ' εἶδα κοράσιο ὁπῶσκυπτε κ' ἔπινε μὲ τὰ χεῖλια,
Κ' εἶχε τὰ χεῖλια κόκκινα σὰν μὲ βαφὴ βαμένα
Καὶ Ἵς ὅσες βρύσες ἔσκυπτε νὰ πιῇ, Ἵς ὅσα ποτάμια,
Ἐβαψαν ὅλα τὰ νερά, ἔβαψαν τὰ χορτάρια,
Ἐβαψαν καὶ τὰ πρόβατα, ἔβαψαν τὰ ψαλίδια.
Ἀπαράτῳ τὸ ραβδί, κρεμάω τὸν ἀραγὸ μου,
Τὴν κόρη ἀρπάζω ὄχ' τὰ μαλλιά καὶ τὴν φιλῶ Ἵς τὰ χεῖλια.
Κ' ἔβαψαν καὶ τὰ χεῖλια μου.

Μὰ πάλε ἡ ποίηση τοῦ Κρυστάλλη δὲ θὰ εἶχε τὴν πρωτοτυπία ποὺ εἶπα
δὲ θὰ εἶχε τόση πλαστικὴ ἀξία, ἂν ἔμενε ὡς ἐδῶ μόνο. Συνηθίσαμε νὰ ἐν-
νοοῦμε μὲ τὸ εἰδύλλιο κατιτίς τὸ ἐξιδανικεμένο καὶ ὁμορφοῦδωμένο. Ἐλεύτερη
ἀπὸ αὐτὸ δὲν εἶναι βέβαια ἡ ποίηση τοῦ Κρυστάλλη, μὰ ἐδῶ πάλι ὁ ποιητὴς
ἀνοίγει τὰ σύνορα τοῦ στενοῦ του εἵδους καὶ μπάζοντας τὸ ρεαλιστικὸ στοι-
χεῖο σὲ ὅλῃ τὴ νόμιμη ἔκτασή του, ὑψώνει τὸ — μικρόχαρο ἀπὸ τὴν ἴδια του
τὴ φύση — εἰδύλλιο σ' ἕνα βαθμὸ σωστῆ δημιουργίας. Δὲν κυνηγᾷ τὴν ὁμορ-
φιά στὴν εἰδυλλιακὴ εἰκόνα, μὰ κατορθώνει καὶ ἀνεβάζει σὲ ποιητικὴ ζωὴ
τὴν κοινὴ τσοπάνικη σκηνή, μὲ τὴ ζωντανή, τὴν ἔντονη ἔκφραση ποὺ τῆς
δίνει. Ὁ ποιητὴς κυριαρχεῖ ὁλότελα τὰ μέσα του, κινεῖται σ' ἕναν κύκλο δικό
του ὁλότελα. Καὶ δῶ ἡ γλώσσα δείχνει ὅλον τὸν πλοῦτο της, ἡ λέξη, τὸ ἐπί-
θετο, ἡ φράση παίρνουν τόσο παραστατικὴ, πραγματιστικὴ ἀκρίβεια, ἡ ζω-
γραφία ἕνα τόσο ζωηρό, χαρακτηριστικὸ χρῶμα.

Ὁ γέρο Μπάρδας κάθεται σὲ στρουγγολίδι ἀπάνου
Μὲ τὸ πλατὺ τὸ πόσι του, μὲ τὸ μακρὸ ραβδί του,

Μὲ τὴ χοντρή του σάρικα, πῶχει πυκνὸν τὸ φλόκο,
Μὲ τοὺς ἐφτά του τοὺς ὑγιούς, μὲ τοὺς ἐννιά γαμπρούς του,
Κι' ὅλο τηράει τὰ πρόβατα καὶ λέει γιὰ τὸ καθένα :

- Τήρα σαργιά πῶχει ἡ χελιά, τήρα ποκάρι ἡ κούλια,
Τήρα τὴ στερφοκάλλεσα ροῦντο μαλλὶ ποῦ βγάζει,
Ἡ μονοβύζα ἡ καψαλὴ τήρα κολτσίδες πῶχει.
Πρόγγα, ὥρὲ Λιά, τὴν κότσινά ποῦ ξυέται στὰ παλιούρια.
Ἵστ, Ἵστ, διαβολοπρόβατο. Ἐά ! δὲ μ' ἀκούει τὸ ἔρμο,
Μόχτα, ὥρὲ Λιά, καὶ μάδεψε φυλάξου ἀπ' τὸ βαρβάτο.

Ἡ νυφοθυγατέρες του κερνοῦν τοὺς κουρεντάδες.
Κερνοῦν παγούδα, ἀνθότυρο, κερνοῦν ἀφρὸ γαλάτου.
Κ' οἱ γιοὶ του ἀράδα τὰ μαντριὰ συχνογερνοῦν καὶ κρένουν :

- Γιὰ γληγοῤᾳτε, ὥρὲ παιδιά, γιὰ στῶστε τὰ ψαλίδια,
Τί πῆγε ὁ ἥλιος πέντε ὀργιές, θὰ νά μας πάρ' ἡ νύχτα,
Κ' εἶναι γιορτάσι ἡ αὐριανή, νά μὴ μας βρεῖ ἔς τὸν κοῦρο.

Ὀλημερῆς κουρεύουνε, τὸ γιόμα τῶν καὶ πίνουν
Κ' ἐκεῖ στὸ ἡλιοβασίλεμμα σκολοῦν κι' ἀποκουρεύουν.
Τότ' ἓνας γέρος κουρευτὴς προβάλλει ὀμπρὸς καὶ κρένει :

- Γιὰ σκῶτε ἀπάνου, ὥρὲ παιδιά, γιὰ ἀφήστε τὰ ψαλίδια,
Καὶ μάστε τούφα ἀμάραντο, μάστε χερτιές ἀρεῖκη
Κι' ἀγιόκλημα καὶ σφελαχτό, πιάστε τὸν πρῶτο δάσο
Καὶ δέστε του στὰ κέρατα τ' ἀσημοκεντισμένα,
Πάρτε καὶ τοῦ γαλάτου ἀφρὸ, ραντίστε τὰ ποκάρια,
Βάξε ; χουῖ ! χουῖ ! χουῖ ! τρεῖς βολές, ρίξτε καὶ τρία ἀρμούτια
Καὶ εἰπέτε καὶ τοῦ τσέλιγγα παινετικὸ τραγοῦδι . . .

Ὁ δημοτικὸς ρυθμὸς φτασμένος σὲ ἡχητικὴ ἐντέλεια, ὁ στίχος πλαστικός, μεστὸς ὅσο καὶ ἀβίαστος, τὸ γλωσσικὸ ὕλικό, ἡ ἔκφραση τόσο ἀρμοσμένα στὴν ποιητικὴ οὐσία. Βέβαια σκηνὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι καὶ ὁ Κ ο ὕ ρ ο ς καὶ ὁ Σ κ ᾱ ρ ο ς καὶ ὁ Γ ἔ ν ν ο ς, ὁ θαυμαστὸς γιὰ τὶς ζωηρὲς του εἰκόνες καὶ τὴν κίνηση, βέβαια ὅλα ζωγραφιῆς ἀπλές, μὰ ὅσο λιγοστά τόσο καὶ ἀμίμητα σημάδια τῆς δύναμης ποὺ ἔχει συχνὰ ἡ τέχνη νὰ μπορεῖ νὰ δίνει τόσο ξεχωριστὲς συγκινήσεις μὲ τὴν παράστασι τοῦ καθημερινοῦ καὶ τοῦ συνηθισμένου.

Εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς τέχνης τοῦ Κρυστάλλη. Νὰ φυῶ πνοὴ ποιητικὴ σὲ ὅ,τι καὶ ἂν ἀγγίζει μέσα στὸν εἰδυλτικὸ του κόσμον. Μεταξὺ στάνεκδοτα ποιήματα, ποὺ πρωτοδημοσιέβονται στὴ νέα ἔκδοσι τῶν ἔργων του — μιὰν ἔκδοσι ἀκατάστατη καὶ ἀφρόντιστη — εἶναι καὶ ὁ ψ ω μ ο π ᾶ τ η ς, ἓνα μακρὸν κάπως στιχοῤῥημα, τὸ πιὸ μακρὸ ἀπ' ὅλα τοῦ ποιητῆ καὶ ἀπὸ τὰ τελευταῖα του πιστέβω. Τί πιὸ κοινὸ ἀπὸ τὴν παράδοσι αὐτή, τί πιὸ ἀπλοῖκὸ καὶ πιὸ τριμμένο ἀπὸ τὴ διήγησή της. Καὶ ὅμως μὲ ὅλες τὶς κοινοτοπίες, ποῦ εἶναι γεμάτη, δὲ λείπει μιὰ ὁμορφιά, μιὰ χάρις ἀπλοῖκή καὶ μιὰ πρωτόγονη συγκίνηση.

Πέφτει τοῦ Λάμπρου τὸ ραβδί π' ἀκούμπας τὸ πλευρό του,
Τῆς Χρύσως ἔπεφτε ἡ ποδιά, τὰ χέρια χαρβαλῶναν

Κι' ἄθελα βρέσκαν κι' ἄγγιζαν τοῦ πιστικοῦ τὰ χέρια.
 Ἔτρεμε σὰν τὴν καλαμιὰ κι' ἀνάγερνε τὰ μάτια
 Πλημμυρισμένα ἀπὸ καῦμὸ καὶ φλογερὰ ἀπ' ἀγάπη,
 Κι' ὅπως χοχλάζει ἀπ' ἄνεμον ἢ φουσκωμένη λίμνη
 Ἔτσι ἀνεβοκατέβαιναν οἱ ἀμάλαγοι τῆς κόρφου.
 Στ' ἀντικρινὸ κατάρacho ἔλαμπε τ' ὦμορφ' ἄστροι,
 Τὰ σπερινὰ τ' ἀπόφωτα στὸ βάθος ἀσπρολογούσαν,
 Ἰσκιωνε ὁ κάμπος χαμηλὰ καὶ ἦ ρεματιὲς θολῶναν,
 Τάεράκι κρυφομίλαε μὲ τοῦ βουνοῦ τὰ φύλλα,
 Γυρνοῦσαν ἀπὸ τὶς βοσκὰς τᾶγρια πουλιὰ τῆς ἔρμου,
 Σὲ λιθοσώρι ὁ χρυσαστὸς ἀτάραγος κι' ὁλόρθος
 Ἀνάκραζε τὸ τέρι του μὲς τοῦ γκρεμοῦ τὸ φρούδι,
 Τοῦ Λάμπρου σκόρπια ὁλόγυρα τὰ πρόβατα βοσκοῦσαν
 Καὶ τὰ γαλαροκούδουνα γιομόζαν τὸν ἄερα
 Μ' ἀρμονικὸ κι' ὁλόγλυκο κι' ἀνάκουστο ἡχολοῖ
 Στὸ σάδι παίζανε τᾶρνιά κι' ὁ νιὸς στὴν ἀγκαλιά του
 Τὴν κόρη βάσταε ἄλλαλη καὶ λιγοθυμισμένη.

Τίποτε τὸ νέο βέβαια οὔτε γιὰ τὴν ἴδια μοῦσα τοῦ Κρυστάλλη. Ἡ ἴδια διάθεση, τὰ ἴδια πράματα σχεδόν, οἱ λέξεις, ἡ περιγραφὴ, ὁ τρόπος. Καὶ ἡ στιγμή πού ἱστορεῖ ἕνα χιλιοπατημένος τόπος. Μὰ τὸ κρυφὸ τοῦ ποιητῆ εἶναι δῶ : νὰ μὴ χάνει τὴ χάρη τῆς ἡμέρας, ὅσο κι' ἂν ἔχει χιλιοῖς τορηθεῖ, ὅπως δὲν τὴ χάνει καὶ στὴ ζωὴ κι ἂς ἐπαναλαβαίνεται ὁλόένα.

Παρόμοια καὶ μὲ τὰ Πεζογραφήματα, τὸ τελευταῖο δημοσίημα τοῦ Κρυστάλλη. Ὁ ἴδιος στενὸς κόσμος ἰδωμένος μὲ τὴν πιὸ ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη ζωῆς. Οἱ δεσμοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους σχηματικοί· ἀπὸ κίνηση ψυχικὴ οὔτε ἰδέα. Ὅπου θέλουνε νὰ εἶναι διηγήματα, εἶναι παιδιᾶστικ' ἄτεχνα καὶ ἀδιάφορα· ὅπου εἶναι ἀπλὲς ἐντύπώσεις, μένουνε κοινὲς καὶ ἀσημαντές, σπαρμένες πλούσια καὶ ἀθῶα μὲ ἀκαλαίστητους, τριμένους τόπους. Δὲν μπορῶ ἀλήθεια νὰ φαντασθῶ μιὰ τέχνη ἀπλοϊκότερη ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς Εἰκόνας ἢ κατιτίς πιὸ ἀνεκδοτικὸ ἀπὸ τὸ Σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου. Καὶ ὅμως, ὅσο καὶ νὰ στέκει σήμερα κανένας σκεπτικὸς μπροστὰ στὸ θαυμασμό, πού κινήσανε τὰ πεζογραφήματα αὐτὰ ὅταν πρωτοφανήκανε, δὲν πιστέβω νὰ μείνει χωρὶς κάποια ἐντύπωση ἀπὸ τὴν Εἰκόνα, ἔστω κι ἂς μένει ἀδιάφορος σὲ παναρβανίστικα ὄνειρα, ἢ νὰ μὴ φτάσει νὰ πιστέψει μιὰ στιγμή πὼς τὸ Γιαννιώτικο χρονικὸ παίρνει σημασίαν κοσμοϊστορικὴ μὲ τὴν ἀπλοϊκὴ διήγηση τοῦ Γεροκαλαμένιου.

Μὰ ἐκεῖ πού φανερῶνεται πάλι ὅλος ὁ Κρυστάλλης εἶναι ὅπου διηγεῖται κάτι πού τὸ εἶδε ὁ ἴδιος, καὶ ἂς εἶναι αὐτὸ μόνο μιὰ μπόρα ξαφνικὴ ἀπάνω στὰ βουνά, ἕνα ξενύχτισμα ψηλὰ σὲ κάποιο σιάδι, ἢ ἕνα χωριάτικο πανηγύρι ὅξω ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Ἐδῶ πού οἱ ἄνθρωποι παρουσιάζονται μόνο στὴν ἐξωτερικὴ τους ὄψη, σὰν ὄντα πρωτόγονα καὶ φυσικά, ἡ διήγηση τοῦ Κρυστάλλη μπορεῖ καὶ χαράζει κάπου ἀμίμητα μὲ λιγιστὲς γραμμὲς καὶ ἀπλὰ λόγια περαστικὰς μορφῆς, καθὼς τοῦ νιοῦ γιδάρη στὰ Χάλασμα, ἐδῶ πού ὁ ποιητὴς ἔρχεται ὁ ἴδιος ἀντίκρι στὴ φύση καὶ μέσα στοὺς ἀνθρώπους, σὰ μιὰ ψυχὴ πρωτόγονη κι' ἀπλοϊκὴ κι αὐτὸς, μπορεῖ καὶ μᾶς δεσμέβει ἄθελᾶ μας πάλι στὴν ἀζήτητη περιγραφὴ του μὲ τὸ πλούσια χρωματισμένο λεχτικό, μὲ τὸ στρωτὸ

ἡσυχὸς ὕψος, μὲ τῇ φροντισμένη μορφῇ τῆς γλώσσας, ποὺ μοιάζουνε κάπως σὰ μαθητεμένα στὴν κορφιατικὴ σχολή. Εἶναι ἡ χάρις τοῦ γεννημένου συγγραφέα κ' ἡ παιδικὴ ἀφέλεια μιᾶς τέχνης, ποὺ δοκιμάζει τὰ πρῶτα βήματά της, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς τραβᾷ καὶ δῶ στὸν πεζογράφο μὲ ὅλη τὴ μονοτονία καὶ τὴ μονομέρειά του.

Γιατὶ ἐκεῖνο, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανένας γενικὰ γιὰ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη, δὲν εἶναι πὼς ὁ κόσμος του εἶναι πολὺ στενός, πὼς ἡ ἔμπνευσί του δὲν πέρασε ποτὲ τὰ σύνορα τῶν κάμπων καὶ βουνῶν τῆς Ἑπείρου, ἀλλὰ πὼς βλέπει τὸ ἔξωτερὸ μόνάχα τοῦ στενοῦ του κόσμου, μόνο τίς εἰδυλλιακὰς συνάφειες τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ τὸ μάτι του δὲ φτάνει πέρα ἀπὸ τὸ γραφικόν, πέρα ἀπὸ τὴν ἀφέλεια καὶ τὴ χαρὰ τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς.

Καλότυχοί μου χωριανοί, ζηλεύω τὴ ζωὴ σας,
τὴν ἀπλοϊκὴν σας τὴ ζωὴ, πῶχει περισίτες χάρες!

Τὸ ἔσωτερὸν εἶναι τοῦ κόσμου αὐτοῦ παρουσιάζεται μόνάχα σὰν ἔρωτικὸ αἶσθημα, σὰν καημὸς τῆς ξενιτιάς ἢ τῆς χαμένης νιότης. Τὸ λαχτάρισμα τῆς νιότης, ποὺ ξεσπᾷ τόσο θερμὰ στὸ Γεροκαρβανάρο, ἢ θλίψη τοῦ θανάτου, ποὺ ζωντανεῖ τόσο παθητικὰ τὸ ἔλεγεῖο τοῦ βοσκοῦ Νίκα, ἢ ἡ τραγικότης ἢ ἔρωτικὴ, ποὺ πνέει στὸ Γεφύρι τοῦ Μανώλη, εἶναι βέβαια μαζὶ μὲ ἄλλες κάποιες στιγμὲς τὸ ἀνθρώπινον, τὸ συμπαθητικὸ ποιητικὸ αἶσθημα, ποὺ χύνει μιὰ ψυχικὴ θερμότητα στὴ ζωγραφικὴ ψυχράδα τοῦ εἰδυλλίου, τὰ αἰσθήματα ὅμως αὐτὰ εἶναι τὰ γενικὰ καὶ τὰ πρωτόγονα, εἶναι τὰ ἴδια θέματα τοῦ δημοτικοῦ σκοποῦ. Παραπέρα, βαθύτερα ἢ αἴσθησις τοῦ Κρυστάλλη δὲ φτάνει, δὲ γνωρίζει ἄλλες ὄψεις τοῦ εἶναι, ἄλλες συνάφειες καὶ σύγκρουσεις οὔτε μέσα στοὺς ὄρους τῆς χωριάτικης ζωῆς. Εἶναι ἀληθινὰ μιὰ ἔλλειψις ἀρκετοῦ προσωπικοῦ αἰσθήματος ποὺ μὲ μιὰ παράβλεψη τῶν ὅρων τῆς ζωῆς μέσα στὸ περιβάλλον ὅπου ἀναπτύχθηκε ὁ ποιητής, μπορεῖ νὰ φέρει εὐκόλως τὸ σύγχρονόν μας αἶσθημα ὡς τὸ σημεῖον νὰ ὑποτιμῇσιν ὅλη τὴν ποίησιν τοῦ Κρυστάλλη.

Μὰ πάλι, ἓνα μέρος ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τὸ αἶσθημα τοῦ τραγουδιστῆ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης δὲ φτάνει νὰ τὸ συλλάβει σὲ βάθος μέσα στὸν κόσμον του, τὸ βρίσκει σὲ ὅλη τὴν ἔντασιν μέσα στὴν ἴδια του ψυχὴ. Αὐτὸ εἶναι ὁ ἀτομικὸς του πόνος, ὁ πόθος τῆς ζωῆς ποὺ νοιώθει νὰ τοῦ σβύνει μέσα του ὁ ἄρρωστος ποιητής, ἢ λαχτάρα τῆς πατρίδας ποὺ ὁ ἐξόριστος τὴ χωρίζετο γιὰ πάντα, ἢ ἀγάπη τοῦ ἀγροτικοῦ του κόσμου, ποὺ εἶναι ὁ ποιητικὸς του κόσμος. Αὐτὸς ὁ κόσμος δὲν τοῦ εἶναι μόνάχα ὥραία θύμηση, ὄνειρον φωτερό τοῦ νοῦ μέσα στίς θλίψεις τῆς στέρησης καὶ τῆς ἀρρώστειας, τοῦ γίνεται ψυχικὴ λαχτάρα, οὐσία ὅλου τοῦ εἶναι του. Ἡ λαχτάρα τούτη παίρνει τὸ σύμβολον τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ βουνοῦ, ἐνὸς πόθου ποὺ ἐκφράζεται μὲ τόσο θερμὸ πάθος καὶ παρ' ὅλον τὸν προσωπικὸν τόνον ἡγεῖ σὰ μιὰ πρωτόγονη κραυγὴ τῆς αἰώνιας ἀνθρώπινης ἀνημπορίας καὶ τοῦ συντριμμοῦ κάθε ὑψηλότερης λαχτάρας στὸ ποίημα τοῦ Σταυραετοῦ, μιᾶς ἀγάπης ποὺ χύνεται τόσο ἡρεμα, σὲ ἀπλούστερον σκοπὸ καὶ τόνον μπροστὰ στὴ θέα τῆς Πεντέλης:

.... "Όσες βολές κινάω νάρθῶ,
 Βουνό, νά σ' ἀπολάψω,
 Μέσ' ἀφ' τοῦ χαμηλόκαμπου
 Τά βαρετά τὰ πλάτια,
 Τά βαρετά καί τᾶδροσα,
 Τά λιοπυροκαμένα,
 Ὁ εὐωδερὸς ἀγέρας σου
 Κι' ὁ δροσοβολισμένος
 Μοῦ ροβολάει καί μῶρχεται
 Νά μὲ συναπαντήσει
 Καί μέσα μου νέα ὕπατα,
 Νέα δύναμη μοῦ δίνει
 Νά ξεκαμπίσω τὰ ἰσκιερά,
 Νά φτάκω τὰ ριζά σου.
 Καί φτάνω ὄχ' τὴν ἀγάπη σου
 Θερμὸς καί ξαναμένος
 Καί σοῦ ἀγκαλιάζω τοῦ χορμιοῦ
 Τᾶσύγκριτα τὰ κάλλη
 Μὲ τὴ θερμὴ κι' ἀδύναμη
 Κι' ἀνέτολμη ματιὰ μου,
 Γιατὶ δὲ φτάν' ἡ ἀγκαλιά,
 δὲ φτάνουν μου τὰ χέρια —

Εἶναι καὶ δῶ ἡ ἴδια τραγικότητα καὶ εἶναι τὸ τραγοῦδι ἀπὸ τὰ ὥραι-
 ὀτερα τῆς μούσας τοῦ Κρυστάλλη καὶ μοῦ φαίνεται πὼς δίνει σὲ μικρὸ
 ὅλη τὴν αἴσθησι πού εἶχε τῆς ζωῆς ὁ ποιητής, τὴν εἰκόνα ὀλάκερης τῆς
 ποιήσεώς του καὶ ὅλου μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς τοῦ μεγαλείου του μέσα στὸ
 μικρὸ του κόσμῳ. Μεγαλῆτερος, πλατῆτερος, βαθῆτερος θὰ εἴτανε κάπως
 δύσκολο νὰ εἶναι ὁ κόσμος ἐνὸς νέου ἡπειρώτη τὸν καιρὸ τοῦ τραγου-
 διστῆ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης, πού κοντὰ στᾶλλα κόπηκε τὸ ἔργο του
 μόλις σχεδὸν ἄρχιζε. Ἄν κατόπι θάπλωνότανε ἢ ἂν καὶ πόσο θάνοιγότανε
 σὲ βάθος, ποῖος μπορεῖ νὰ ξέρει. Ἐκεῖνο πού μόνο ξέρουμε εἶναι πὼς ἡ
 ἀπομίμηση εἴτε ἡ συνέχιση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔφτασε μιὰν ἀξία μόνο ἐκεῖ
 ὅπου ἀπλώθηκε σὲ βάθος. Μὰ ἂν καὶ μόνο ἀπὸ τέτοια ἀποψη μπορεῖ,
 νομίζω, νὰ μένει γιὰ τὴν ποιήσῃ μας τὸ τραγοῦδι τοῦ Κρυστάλλη μιὰ
 ἀφετηρία, καὶ ἂν ὅ,τι μπορεῖ νὰ βρεῖ μιὰ μίμηση σὲ αὐτὸ εἶναι μόνο
 ἡ τεχνικὴ προσπάθεια, πού μπόρεσε νὰ φτάσει τόσο γοργὰ ἓνα βαθμὸ
 ἀσυνήθιστο στὴν ἐποχὴ του—ὁ ποιητής τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης μένει
 ἓνας ἀπὸ τοὺς δυνατότερους μέσα στοὺς συγκαρινούς του, ἀπὸ τοὺς
 γνησιότερους μὲ ὅλη τὴ χτυπητὴ του ἐξάρτηση ἀπὸ ἄλλα πρότυπα, ζηλευ-
 τὸς γιὰ τὴ δύναμη πού εἶχε νὰ μείνει πάντα μέσα στὰ σύνορα τῆς μπό-
 ρεσῆς του, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἄλλη δύναμη νὰ μὴ γεμίσει τοὺς στίχους
 του μὲ γογγυσμούς ἀπὸ τὴν τραγικὴ ζωὴ του καὶ ἡ μόνη κραυγὴ τοῦ πό-
 νου, πού ἄφησε νὰ τοῦ ξεφύγει, νὰ εἶναι σὰν αὐτὴ στὸ Σταυραετὸ :

Πάρε με ἀπάνου στὰ βουνά, τι θὰ μὲ φάει ὁ κάμπος !